

Pir Cemâl Erdistânî'nin (ö. 879/1475) *Bidâyetü'l-Mahabbe* İsimli Eserinde Hicret*

Zeynep Özel**

Özet

Hız. Peygamber yüz yıllardır İslâmî edebiyata ilham olan önemli bir kaynaktır. Bu peygamber sevgisi ve ondan ilham ile esma-ı Nebî, siyer, mevlid, mi'râcnâme, mûcizât, gazavât-ı Resûl, hilye, şemâil, hicretnâme, şefâatnâme, kırk hadis, yüz hadis ve bin hadis gibi müstakil eserler yazılmıştır. Hemen her divansa ona dair yazılmış bir na'tla başlamaktadır. Konumuz olan Pir Cemâl Erdistânî'nin *Bidâyetü'l-Mahabbe* isimli Farsça kaleme aldığı eser, *Beyân-ı Hakâyık-ı Ahvâl-i Seyyidi'l-Mürselîn* isimli manzum-mensur karışık siyerindeki risâlelerden biridir. Bu eser Hz. Peygamber'in hicretini, Selmân-ı Fârisî'nin müslüman oluş hikayesini ve kısaca mi'râcî, tasavvufî bir yorumla anlatan manzum (küçük bir kısmı mensur) bir siyerdur. Biz de bu çalışmamızda Pir Cemâl Erdistânî'nin *Bidâyetü'l-Mahabbe* isimli bu eserinde ele aldığı hicreti ve hicretin tasavvufî yorumunu incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Pir Cemâl Erdistânî, hicret, *Bidâyetü'l-Mahabbe*, İslâmî Fars edebiyatı.

* Bu makalede, yazarın hayatı ve eserleri kısmında "Pir Cemâl Erdistânî ve Bidâyetü'l-Mahabbe İnceleme -Metin" isimli yüksek lisans tezimizden yararlanılmıştır.

**Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, zeynepksiozel@gmail.com.

Hijra in Pīr Jamāl Ardīstānī's (d. 879/1475) *Bidāyat al-Mahabba*

Abstract

The Prophet has been an important source of inspiration for Islamic literature for hundreds of years. Inspired by the love of the Prophet, genres such as *Asmā al-Nabi* (names of the Prophet), *Sīrah* (life of the Prophet), *Mawlid* (the story of the Prophet's birth), *Mi'raj-nāmah* (the story of the Prophet's ascension) were written. Pīr Jamāl Ardīstānī wrote a book entitled *Bidāyat al-Mahabba* in Persian. This work is one of the treatises in his verse-cum-prose *siyar* (the story of the Prophet's life) entitled *Bayān-ı Hakāyik-e Ahvāl-e Sayyed al-Mursalīn*. This is a work of verse (its small part is prose) describing the Prophet's hijrah, the story of Salmān al-Fārisī's conversion and the Prophet's ascension using a mystical interpretation. In this study, we will try to examine the *hijra* and its mystical interpretation in Pīr Jamāl Ardīstānī's *Bidāyat al-mahabba*.

Key Words: Pīr Jamāl Ardīstānī, *hijra*, *Bidāyat al-mahabba*, Islamic Persian literature.

Giriş

Kelime anlamı bakımından hâl, tavır, gidiş, seyahat etmek gibi anlamlara gelen siyer, sîret kelimesinin cem'idir ve edebiyatımızda Hz. Muhammed'in (a.s.) doğumundan ölümüne kadar bütün yönlerini ele alan eserleri ve bununla ilgilenen ilim dalını ifade eder.

Türk İslam edebiyatına baktığımız zaman sayıca en çok edebi türün Hz. Peygamber ile ilgili olduğu görülür. Çünkü Allah'ın (c.c.) yüceliği insan idrakini aşmaktadır ve tüm anlatımlardan münezzehtir sayılmaktadır. Bu alandaki eserler Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyeti, esma ve sıfatları ile O'na karşı sığınmayı, af dilemeyi içeren edebî ürünlerle sınırlı kalmıştır. Bu bakımdan Hz. Peygamber'e yönelen her sevgi Allah'ın rızasını kazanmak için bir vesile gibi de görülmüştür.¹

1. Arap, Türk ve Fars Edebiyatında Siyer

1.a. Arap Edebiyatında Siyer

Siyer ile ilgili ilk örnekler Arap edebiyatında rastlanmaktadır. İbn İshak (ö.150/ 767) *Sîretü İbn İshak* ve İbn Hişâm (ö.218/833) *Hâzâ Kitâbu Sîreti Rasûlillâh* adlı eserleriyle ilk kez siyer kelimesini kullanan müelliflerdir. İbn İshak'ın eseri sonraki siyer kitaplarına kaynaklık etmiştir. Ayrıca Siyer-i Erbaa diye adlandırılan en meşhur eserler, İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyyesi*, İbn Seyyidinnâs'ın *Uyûnu'l-Eser fi Fünûni'l-Meâzi ve's-Şemâili ve's-Siyer'i*, Muhammed b. Yusuf ed-Dımeşki'nin *Sebilü'r-Reşad'ı* ve Ali b. Burhaneddin el-Halebi'nin *İnsânu'l-Uyûn*'udur.² Arap şairler Hz. Peygamber'i öven, mucizelerini ve hayatından kesitleri içeren eserler vererek cahiliye dönemi şairlerinden ayrılmışlardır. Arap edebiyatının bir başka muteber siyer-i nebî kitabı da, iki defa Türkçe'ye tercüme edilen *el-Mevâhibü'l-Ledünniye* ise Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Hatib el-Kastalâni'nin eseridir.³ Biz erken döneme ait ve en şöhretli birkaç örneği anmakla yetineceğiz. Elbette Arap edebiyatındaki siyer örnekleri bunlarla sınırlı değildir.

1.b. Türk Edebiyatında Siyer

Türk edebiyatında da siyer önemli bir dinî-edebî tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserler manzum, mensur ya da manzum- mensur karışık olarak yazılmıştır.

1 Ali Öztürk, "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, 20-22 Nisan 2007, İslami İlimler Dergisi Yayınları, Çorum 2007, s. 216.

2 Ayhan Tergîp, *Bâki'nin Meâlimü'l-yâkin Adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi*, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 12.

3 Massad Süveylim Ali el-Shaman, *Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn-i Hişâm'ın Siyeri'nin Türkçe Tercümesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara 1982, s. XXX.

Siyer kitapları genellikle nesir şeklinde yazılmıştır. Bâkî'nin *Meâlimü'l-Yakîn fî Sireti Seyyidi'l-Mürselîn* adlı eseri ve Manisalı Mahmud'un *el-Mevâhibü'l-Ledünniye bi'l-Minahi'l-Muhammediye* tercümesi mensur şekilde kaleme alınan eserlerdendir.

Mensur siyerlerin yanı sıra, halk arasında dilden dile, nesilden nesile aktarılan nazım hâlinde yazılan siyer kitapları da vardır. Türk edebiyatının bilinen en hacimli manzum siyeri Münîrî'nin (ö.1521) *Siyer-i Nebî'sidir*. Süleyman Çelebi de (ö.1422) *Vesiletü'n-Necât* isimli mevlid-i şerifinde siyerin muhtelif konularına değinmiştir. Veli'nin *Siretü'n-Nebî'si* ise Türk edebiyatının ikinci en hacimli manzum siyeridir. Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451) *Muhammediyye* adlı eseri de Türkçe manzum siyer kitapları arasında önemli bir örnek olarak anılabilir.⁴

Hicreti konu alan, hicretnâme türünde müstakil olarak yazılan ilk eser XVIII. yüzyıl şairi Süleyman Nahîfi'ye (ö. 1738) ait *Hicretü'n-Nebî'dir*.⁵ 788 beyitten oluşan bu eser Âmil Çelebioğlu (1934-1990) tarafından hazırlanıp neşredilmiştir. Divan şiirinde hicret, müstakil olarak kaleme alınmış eserler dışında Hz. Peygamber ile ilgili diğer dinî türlerden olan siyer, mevlid, Muhammediyye gibi eserlerde bir bölüm olarak işlenmiştir.

Bazı siyer kitapları ise, hem nazım hem de nesir bölümler bir arada olarak yazılmıştır. Ancak bu tür eserlerde nesir yönü daha ağır basmaktadır. Bu türe örnek olarak, Türk edebiyatında müstakil siyerlerden ilki olan, XIV. yy yazarlarından Erzurumlu Mustafa Darîr'in *Siretü'n-Nebî* isimli eserini verebiliriz. Eser, mensur olarak yazılmış olmasına rağmen içinde çok sayıda manzum parça vardır.⁶

1.c. Fars Edebiyatında Siyer

Fars edebiyatında da Hz. Peygamber muhtelif edebi türlere konu olmuştur. Ancak hem tercüme hem telif eserlerde mezhebin etkisi görülmüş, siyerlerde Hz. Fatıma, Hz. Ali ve On İki İmam'ın hayatlarına da yer verilmiştir. Hatta *Ravzatü'l-ahbâb* gibi bazı siyer kitaplarında Hz. Muhammed'in hayatı giriş kısmı şeklinde kalmıştır.⁷ Aynı sebeple klasik Türk edebiyatındaki mevlid zenginliğe rağmen, İran Edebiyatında mevlid türüne pek itibar edilmemiştir.⁸ Bununla birlikte Türk Edebiyatından daha erken bir dönemde, 512/1118 yılında Ünsü'l-İslâm isimli anonim bir siyer kitabı yazılmıştır. Farklı dönemlerde, farklı kalıp ve aruzlarla

4 Reyhan Keleş, "İslâmî Türk Edebiyatında Hicret ve Hicretle İlgili Kavramlar", *Turkish Studies*, 11/7, Bahar, s. 230.

5 Hasan Aksoy, "Hz. Peygamber ile İlgili Türler", *Türk İslâm Edebiyatı*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Ankara 2013, s. 203.

6 Ayhan Tergîp, *a.g.e.*, s.16.

7 Massad Süveylim Ali el-Shaman, *a.g.e.* s. XXXIV.

8 Yıldız Alim, *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*, Grafikler Yayınları, Ankara 2017, s. 190.

Senâî (ö.1131), Hakânî Şîrvânî, Ferîdüddin Attâr (ö. 1221), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.1273), Sâ'dî-i Şîrâzî (ö.1291), Molla Câmî (ö. 1492) gibi sufler ve şairler de Hz. Peygamber'i öven şiirler yazmışlar; yaşadığı olaylar, hayatından kesitler ve mucizelerine eserlerinde yer vermişlerdir. Farsça yazan müellif ve şairler, özellikle ilk dönem Arapça siyer kitaplarını Farsça'ya tercüme etmiş, Resûl-i Ekrem'in hayatını müstakil olarak ya da halife ve imamların hayatlarıyla birlikte kaleme almışlardır. İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si, Vâkîdî'nin *el-Megazî*'si, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sı, Tirmizî'nin *Şemâilü'n-nebi*'si, Kâdî İyaz'ın *eş-Şifâ*'sı gibi eserler kısmen ya da tamamen Farsçaya çevrilmiştir.⁹

Bazı bilinen Farsça yazılmış siyerleri ise şöyle sıralayabiliriz:

Abdurrahman b. Ahmed Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) *Şevâhidü'n-Nübüvve* isimli eseri Hz. Peygamber'in hayatını, diğer peygamberlere olan üstünlüğünü ve nübüvvet alametlerini konu alır.¹⁰ Lâmiî Çelebi, *Tercüme-i Şevâhidü'n-Nübüvve li-Takviyeti Yakîni Ehli'l-Fütüvve* ismiyle bu siyeri tercüme etmiş, Muzaffer Ozak tarafından Latin alfabesiyle 1958 yılında neşredilmiştir.

Emir Cemalüddîn 'Atâ'ullah b. Fadlullah el-Hüseynî ed-Deşteki eş-Şîrâzî'nin *Ravzatü'l AHBâb fî Siyeri'n-Nebi ve'l-Ashâb* adlı eseri. Farsça yazılan bu eser üç bölümdür. Hz. Peygamber'in hayatını, bazı sahabelerin, dört halifenin ve 12 İmam'ın hayatlarını anlatmaktadır.¹¹ Eser, Benli-zâde Mahmud el-Mağnisavî (öl.1138/1727 ya da 1140-1727) tarafından 1694 yılında Farsça'dan Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir.¹² Ayrıca Ramazan Balcı tarafından yayına hazırlanıp önce Nesil Yayınları ardından da 2003 yılında Gelenek Yayınları tarafından basılmıştır.

Mu'inüddîn Muhammed Şerefüddîn b. Muhammed el-Ferahî'nin (ö.907-1501) *Me'âricü'n-Nübüvve fî Medârici'l-Fütüvve* isimli eseri de Hz. Peygamber'in hayatını anlatır.¹³ Celâlzâde Mustafa Çelebi tarafından 959/1552 yılında tercüme edilmiştir. Altıparmak Mehmed Efendi tarafından yapılan diğer bir tercümesi ise, A. Faruk Meyan'ın sadeleştirmesiyle 1977 yılında Berekât Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

Emir Seyyîd Asiliddîn Ebi'l-Mefâhîr 'Abdullah b. 'Abdu'rrahman el-Hüseynî eş-Şîrâzî'nin (ö. 883/1478) *Dürücü'd-Dürer fî Beyânî Milâd Seyyidi'l-Beşer* adlı eseri aynı müellifin *el-Müctebâ fî Sireti'l Mustafâ* adlı siyerinin muhtasarıdır.

Konumuz olan Pîr Cemâl Erdistânî'nin, *Bidâyetü'l-Mahabbe* isimli Farsça

9 Mehmet Kanar, "Muhammed", *DİA*, c.30, s. 457.

10 Charles Ambrose Storey, *Qur'anic Literature, History and Biography*, Lusac and Company, London, 1967, c. 1, s. 186, Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Şevâhidü'n-Nübüvve", *DİA*, c. 39, s. 19.

11 Charles Ambrose Storey, *a.g.e.* s. 189.

12 Massad Süveylim Ali el-Shaman, *a.g.e.* s. LXXXIII.

13 Charles Ambrose Storey, *a.g.e.* s. 187

eseri ise manzum ve mensur karışık siyer formunda yazılmış *Beyân-ı Hakâyık-ı Ahvâl-i Seyyidi'l-Mürselîn* isimli siyerindeki risâlelerden biridir. Bu siyer Hz. Muhammed'in hayatını anlatan yedi risâleden oluşur. Eser kendine özgü bir üslupla, mensur bölümlerde ayet-hâdis şerhlerine ve tasavvufi atıflara yer vererek Hz. Muhammed'in hayatını ele almaktadır. Ancak İrân'da da eserdeki birkaç risale dışında bu siyer ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

2. Pîr Cemâl Erdistâni'nin Hayatı ve Eserleri

2.a. Adı ve Mahlası

Pîr Cemâl Erdistâni, ardında pek çok değerli eser bırakan, Fars edebiyatının üretken sûfi müelliflerinden biridir. İsmi hakkında değişik rivayetler vardır. En çok Pîr Cemâl, Pîr Cemâli ya da Cemâlî olarak tanınmaktadır. Aile seçerisinde adı Muhammed olarak kayıtlı olmakla birlikte,¹⁴ bazılarında göre ismi Ahmed, Saîd Nefisi'ye (ö.1966) göre ise Fazlullâh Ahmed'dir.¹⁵

2.b. Hayatı ve Ailesi

Pîr Cemâl'in, doğum tarihi hakkında bir kayıt ve net bir bilgi olmamakla birlikte, 862/1458 yılında telif etmiş olduğu *Mir'âtu'l-efrâd* isimli eserinde "50 yıldır bu halkla mücadele halindeyim." ifadesinden yola çıkarak, doğum tarihinin yaklaşık olarak 812/1410 yılına tesadüf ettiğini anlayabiliriz.¹⁶ Pîr Cemâl'in kaleme aldığı binlerce beyti ve mesnevîlerinin çokluğu ile Attâr'dan hemen sonra geldiği ifade edilmektedir.¹⁷ Ailesi, çocukları ya da kendi hakkında çok az bilgi mevcuttur. Şâir, *Şerhu'l-Kunûz ve Bahru'r-Rumûz* ile *Tenbihu'l-ârifîn* adlı eserlerinde, daha çok küçük yaşlarda şer'î ilimler alanında babasından ve ismini zikretmediği bir "Pîr"den eğitim aldığını belirtmektedir. Yıllarca süren seyahatlerden sonra tekrar Erdistân'a dönen Pîr Cemâl, Pîr Ali Murtaşâ Erdistâni'ye intisap etmiş, ancak mürşidinin ölümünden sonra, Sühreverdiyye tarikatının bir kolu olarak Cemâliyye'yi tesis etmiştir. Cemâliyye tarikatının âdâp ve erkânından da sayılan seyahat etmeyi sürdüren Pîr Cemâl, eserlerini de bu seyahatleri esnasında yazmıştır. İki ay Anadolu'da (Rum) ve Habeş'te kaldığını, sûfilerle görüştüğünü, onların âdet ve ritüellerini gözlemleme fırsatı bulduğunu, Tebriz'de ilim halkalarına katıldığını söylemiş; bu seyahatlerin onda yeni bir hâl ve manevî coşku uyandırdığını ifade etmiştir. Seyahatleri esnasında XV. yüzyılda asrın büyük mutasavvif ve şâirlerinden Abdurrahmân Câmî (ö. 898/1492) ile görüşmüş, ayrıca Semerkand seyahati esnasında karşılaştığı

14 Ebu'l-Kâsım Refîi Mihrâbâdi, *Âteşkede-i Erdistân*, c. 2, Tahran, Çap-ı İttihâd, 1342 hş, s. 351.

15 Saîd Nefisi, *Târih-i Nazm u Nesr der İrân ve der Zebân-ı Fârsî tâ Pâyân Karn-i Dehom-i Hicrî*, Tahran, 1363 hş., c. 1, s. 244.

16 Ebu'l-Kâsım Refîi Mihrâbâdi, *Âteşkede-i Erdistân*, c. 2, s. 351.

17 Rızâ Kulî Hân Hidâyet, *Tezkire-i Riyâzu'l-ârifîn*, Tahran, 1305 hş., s. 72.

Timur hükümdarlarından Uluğ Bey'den de (ö. 853/1450) *Mahbûbu's-Sâdikîn* adlı eserinde bahsetmiştir.¹⁸ Ayrıca Irakayn, Mehabad, Hindistan, Çin, Bağdad, Semerkand, Kıpçak bölgesi, Hocend, Horasan, Tebriz, Anadolu, Halep ve Sebzar'a da gitmiş, bu seyahatleri esnasında ara ara memleketi Erdistân'a da uğramıştır. Bazı kaynaklarda Şî mezhebine bağlı olduğu için dönemin âlimleri tarafından dışlanıp diyar diyar gezerek kendi görüşlerini yaymaya çalıştığı söylene de incelediğimiz *Bidâyetu'l-mahabbe* isimli eserinde yer alan Hz. Osman ve diğer üç halifeye atfen kullandığı yüceltme ve saygı ifadeleri¹⁹ ve Sünnî bir tarikat olan Sühreverdiyye'ye mensup olması, Pîr Cemâl'in Şîi olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca Şerhu'l-vâsîlin isimli eserinde, Şîi mezhebi anlayışına ters olarak Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'e iman eden ilk kişi olduğunu ifade etmektedir.²⁰

2. c. Eserleri

Otuzdan fazla eseri bulunan Pîr Cemâl'in eserlerinin bir kısmı İstanbul'da, İstanbul Üniversitesi, Süleymaniye, Nuruosmaniye ve Esad Efendi Kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir. Müellifle ilgili dilimizde henüz herhangi bir çalışma yapılmamış olması, burada geniş sayılabilecek biçimde eserlerinden bahsetmemizi gerekli kılmaktadır.

2.c.1. Külliyyât-ı Cemâl

Sekiz risaleden oluşan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümü, 04210 numarada kayıtlıdır. Risalelerin ara ara giriş, nasihat, ayet-hadis şerhleri içeren bölümleri mensur şeklinde yazılmıştır. Mecmuayı oluşturan risaleler sırası ile şöyledir:

a. *Mir'âtu'l-efrâd*: Külliyyât-ı Cemâlî'nin ilk eseri olan ve 1-97 varakları arasında yer alan bu mensur eser, Pîr Cemâl'in tasavvufî görüşlerini ihtiva etmektedir.²¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 04210-001 numarada kayıtlı bulunmaktadır

b. *Kenzu'd-dakâyık*: Pîr Cemâl'in, 861/1456-7 yılında telif ettiği bu eser, aynı mecmuanın 97-147 varakları arasında yer alır. Mesnevî tarzında yazılan eser tasavvufî konulara yer vermektedir. Beyit aralarında iki-üç satır, nesir şeklindeki açıklama kısımları mevcuttur. Ayasofya 04210-002'de kayıtlıdır. Eser Umîd Surûrî

18 Pîr Cemâl Erdistânî, Şerhu'l-Kunûz ve Bahru'r-Rumûz, nşr. Umîd Surûrî, Kitâbhâne-i Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran 1388 hş./2010, s. 26.

19 Zeynep Özel, *Pîr Cemâl Erdistânî ve Bidâyetu'l-Mahabbe İsimli Eseri* (İnceleme-Metin), İ.Ü.S.B.E., Yüksek Lisans Tezi, s. 72, beyt: 324-335.

20 Pîr Cemâl Erdistânî, Şerhu'l-Kunûz ve Bahru'r-Rumûz, nşr. Umîd Surûrî, Kitâbhâne-i Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran 1388 hş./2010, s. 36.

21 Eser, Dr. Huseyn Enîs Pûr tarafından incelenmiş yayına hazırlanmıştır: Erdistânî, Pîr Cemâl, *Mir'âtu'lefrâd*, nşr. Enîs Pûr, Huseyn, Neşr-i Zevvâr, Tahran, 1371 hş./1993)

tarafından tahkik edilmiş ve Pîr Cemâl'e ait diğer iki eserle birlikte basılmıştır.²²

c. *Şerhu'l-kunûz*: Aynı mecmuanın 147-196 varakları arasında yer alan bu eser, Umîd Surûrî tarafından tahkik edilmiş ve 2010 yılında Tahran'da basılmıştır.

d. *Tenbîhu'l-ârifîn*: Aynı mecmuanın 196-233 varakları arasında yer alan mesnevînin konusu, tasavvufî meseleler ve bazı sûfilerin karşılaşılabilecekleri şüpheli konularla ilgilidir. Bu kitap 865/1460-1'de yazılmıştır. Ara ara nasihat ve ayet-hadis içeren nesir kısımlar içermektedir.

e. *Kasâid*: Pîr Cemâl'in kasidelerinden oluşan bu risale, aynı mecmuanın 233-282 varakları arasında yer alır. Eserin nasihat ve şerh içeren yaklaşık 20 sayfası nesir şeklinde yazılmıştır.

f. *Terkeb-i Bend*: İrfânî konular hakkındaki bu eserin irfânî nasihatler ve şerh içeren yaklaşık 50 sayfası nesirdir. Aynı mecmuanın 282-365 varakları arasında yer alır.

g. *Gazeliyyât*: Pîr Cemâl'in ilâhî aşk temalı, gazel tarzında yazdığı şiirlerinden oluşan bu eseri, 365-394 varakları arasında yer almaktadır.

h. *Rubâiyyât-ı Mizânu'l-hakâyık*: Pîr Cemâl'in farklı eserlerdeki rubâilerinin derlenmesinden oluşan ve irfânî konular üzerine yazdığı bu eseri, aynı mecmuanın son kısmı olan ve 418-434 varakları arasında yer almaktadır.

Pîr Cemâl'in *Külliyât*'ının, biri Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no. 04210'da, diğer ikisi İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde (no. 1092 ve 561) olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. *Külliyât-ı Cemâlî'nin Kenzu'd-dakâyık*, *Şerhu'l-kunûz*, *Mir'âtu'l-efrâd*, *Tenbîhu'l-ârifîn* eserlerini ihtiva eden diğer bir nüshası da Tahran Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ'da, 4276 numarada kayıtlıdır.²³

2.c.2. Beyân-ı Hakâyık-ı Ahvâl-i Seyyidi'l-Mürselîn

Bu eser Pîr Cemâl'in yedi uzun mesnevisinden oluşan bir mecmuadır. Bu mesnevîler, Hz. Peygamber'in hayatından kesitler ve öğretici nasihatler içermektedir. Ara ara ayet-hadis ve nasihat içeren kısımlar nesir olarak yazılmıştır. Eserin iki yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, no. 04211 ve 03252) bulunmaktadır. Mecmuanın içinde yer alan mesnevîler ise sırası ile şöyledir:

a. *Misbâhu'l-ervâh*: Mecmuanın ilk risalesi olan *Misbâhu'l-ervâh*, Peygamber

22 Pîr Cemâl Erdistânî, *Resâil-i Pîr Cemâl Erdistânî*, (Kenzu'd-dakâik, Tenbîhu'l-ârifîn, Mahbûbu's-sâdîkin), nşr. Umîd Surûrî, Kitâbhâne-i Müze ve Merkez-i Esnad-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran 1389 hş./2011.

23 Umîd Surûrî, *Şerh-i Ahvâl u Muarri-fi-yi Nusha-i Hattî ez Kulliyât-ı Âsâr-ı Pîr Cemâl Erdistânî*, s. 4.

H. Peygamber'in nurunu (Nûr-u Muhammedî) ve o nurun diğ. er peygamberlere geçişini, H. Muhammed'in doğumundan ve iki yaşına kadar olan dönemi nesirle karışık mesnevî tarzında anlatır. Eserin nasihat ve ayet-hadis şerhi içeren yaklaşık on beş sayfası nesir şeklinde yazılmıştır. *Misbâhu'l-ervâh*, Seyyid Ahmed Âbidini tarafından 2002 yılında Tahran'da yayımlanmıştır. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya no: 04211-001 nüshasının 1-81 varakları, Ayasofya 03252-001 nüshasının da 1-70 varakları arasında yer almaktadır.

b. *Ahkâmu'l-muhibbîn*: Bu risâlede H. Muhammed'in (s.a.v.) iki yaşından peygamber olana kadarki hayatını konu almaktadır. 868 hicri yılının Receb ayında tamamlanan eserde ayrıca H. Peygamber ile H. Hatice'nin evliliği de anlatılmaktadır. 12 sayfası nesir şeklinde yazılmıştır. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no: 04211-002- nüshasının 81-115 numaralı varakları, Ayasofya no: 03252-002 nüshasının da 70-100 numaralı varakları arasında yer almaktadır. Ahmed Ateş bu eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde de (no. FY 561) bir nüshasının bulunduğunu belirtmektedir.²⁴

c. *Nihâyetu'l-hikme*: Bu eser H. Peygamber'in peygamber olduğu dönemde yaşadıklarını ve miraç hadisesini anlatmaktadır. H. 868'de yazımı tamamlanmıştır. Eser yaklaşık on iki sayfa civarında da nesir bölümler içermektedir. Risâle, Ayasofya no: 04211-003 nüshasının 115-175 numaralı varakları, Ayasofya no: 03252-003 nüshanın da 100-153 numaralı varakları arasında yer almaktadır.

d. *Bidâyetu'l-mahabbe*: Eser, bu çalışmamıza da konu olan eserdir.

e. *Hidâyetu'l-ma'rife*: Pir Cemâl'in bu eseri, Ayasofya no: 04211-005 nüshasının 208-283 numaralı varakları, Ayasofya no: 03252-005 numaralı nüshasının da 182-251 varakları arasında yer almaktadır.

f. *Fethu'l-ebvâb*: Mekke'nin fethini konu alan bu mesnevî 869 yılında yazılmıştır. Ayasofya no: 04211-006 nüshanın 283-381 varakları arasında, Ayasofya no: 03252-006 numaralı nüshanın da 251-338 varakları arasında yer almaktadır.

g. *Şerhu'l-vâsilîn*: Bu mesnevî, Mekke'nin fethinden sonra İslâmiyet'in gelişmesi ile H. Muhammed'in ailesi ve muhtelif konulardan bahsetmektedir. Yaklaşık olarak 3000 beyitten oluşan eserin iki yazma nüshası vardır. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya, no: 04211-007 nüshasının 381-456 varakları, Ayasofya no: 03252-001 nüshasının da 251-321 varakları arasında yer almaktadır.

24 Ahmed Ateş, İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968, s. 386.

2.c.3. Dîvân-ı Pîr Cemâl Erdistânî

Seyyid Ebû Tâlib Mîr Âbidînî tarafından tahkikli metni hazırlanmış ve İntişârât-i Rovzene tarafından 1376/1997-8 yılında basılmıştır. Divanın muhtevası şöyledir: Divanın başında 17'si Hz. Muhammed'e (a.s.) na't, 1'i ehlibeyt hakkında na't, 1'i de şâirin şeyhi Pîr Murtazâ Erdistânî'ye na't olmak üzere toplam 19 kaside ile yine Hz. Peygamber hakkında yazılmış bir mesnevî yer alır. 26 kaside ile devam eden divanda ayrıca 3 müstezâd, 3 tercî-i bend, 3 terkîb-i bend ve 189 gazel yer almaktadır.

Pîr Cemâl'in yukarıdaki tanıtılan eserlerinden başka eserleri de vardır.²⁵

2.d. Dönemin Edebî ve Sanatsal Özellikleri

Timurlular dönemi şairlerinden Pîr Cemâl'in yaşadığı hicri dokuzuncu yüz yılda öne çıkan şiir türü, inceleme konumuz olan *Bidâyetu'l-mahabbe*'nin de türü olan mesnevîdir. Önceki dönemlerin meşhur mesnevî şairleri Firdevsî (ö. 411-6/1020-25) Mevlânâ Celâleddîn (ö. 672/1273), Nizâmî (ö. 604/1207) ve Emîr Husrev'in (ö. 725/1324) şiirleri, bu döneme kadar etkisini sürdürmüş ve dönemin şiiri üzerinde iz bırakmıştır.

Bu dönem nesrinde göze çarpan önemli husus, bazı Timurlu şehzadelerinin teşviki ile yazılan ilmî kitapların sayısındaki artışla; riyâziye, nücûm ve tıp gibi ilimlere dair kitapların Arap diliyle değil de Fars diliyle yazılmış olmasıdır.

Bu yüzyılda, telif veya tercüme yoluyla hazırlanan tarihî eserlerde, peygamberler tarihi, Hz. Peygamber'in sîreti ve imamların menkıbelerine büyük yer verilmiştir. Ayrıca bu dönemde yazılan eserler, İran edebiyatı hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Şâhruh döneminde akâid ve kelâm ilimleri ile ilgili eserler genelde ehl-i sünnet temeline dayanıyordu. Mutezile gibi akılcı mezheplerin pek taraftarı yoktu. Ayrıca tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf konularında da farklı mezhepsel bakış açıları vardı. Bu dönemde dinî eserlerin yazımında ise Arapça önemli bir yere sahipti. Sa'duddîn Taftâzânî (ö. 792/1390), Mîr Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 812/1410), Bahâuddîn Nakşibend (ö. 812/1410) kelâmî ve tasavvufî eserleriyle bu dönemin öne çıkan şahsiyetleridir.²⁶

Diğer taraftan ârifâne gazel de bu devrede çok söylenmiş ve Kâsım Envâr (ö. 838/1434), Şâh Dâî diye ünlenmiş olan Dâî Şîrâzî (ö. 870/1465) ve Şems Mağribî (ö. 808/1405) ve çalışma konumuz olan Pîr Cemâl Erdistânî (879/1474-5) gibi güçlü şâirler yetişmiştir.²⁷

25 Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Özel, a.g.e, s. 22-24.

26 İhsân Yârşâtır, *Şi'r-i Fârsî der Ahd-i Şâhruh*, Tahran, 1334 hş., s. 26.

27 Mehmet Atalay, *Kâtibi-yi Nişâbûrî, Sinâme ve Dirubây Mesnevileri*, Metin-İnceleme, Erzurum, 2000, s. 11.

Mîrzâ Şâhruh (ö. 850/1447) döneminde şiir çok revaçtaydı. Timur dönemi şehzâde ve emirlerinin şiir sevgisi, bu ilgiyi oluşturmakta önemli bir etkiye sahipti. Timur'un emîrlerinden Mîrân Şâh (ö.810/1408), Şâhruh, Halil Sultan (ö.813/1411) ve Uluğ Bey (ö.852/1449), edebî ve ilmî konulara karşı oldukça ilgilidiler. Hatta Ali Emîrî Kütüphanesi'nde bulunan bir Nizâmî hamsesinin haşiyesinde Şâhruh'a ait olan "Ey zavallı kalp, sen ne kadar çok gam çekiyorsun. Neşeli ol, zira Allah kullarına karşı çok şefkatlidir." anlamında bir beyit ve bu beytin şerhi yer alır. Pîr Cemâl'in yaşadığı dönemin hükümdarı olan Mîrzâ Şâhruh da sanata çok değer verirdi.

Şâhruh edip ve sanatkârları himaye ederek Herat'a gelmelerini sağlamıştır. Şâhruh'un oğlu Giyaseddin Baysungur (ö.837/1434) da meşhur bir hattattı. Bu dönemde ülkede sanat hareketleri hız kazanmış, özellikle minyatür sanatında ilerlemeler olmuştur. Türk mûsikîsinin en seçkin şahsiyetlerinden Abdulkâdir Merâğî (ö.838-9/1435) de eserlerini Şâhruh'un himayesinde yazmıştır. Bu dönemde mûsikîye ayrı bir değer verilmiş, düğünlerde ve özel günlerde şarkıcılara yer verilmiştir.

3. Bidâyetü'l Mahabbe isimli eserin Tanıtımı

Pîr Cemâl Erdistânî'nin *Bidâyetu'l-mahabbe* isimli bu eserinde, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye yaptığı hicreti, din arayışıyla uzun bir seyahate çıktığında Müslüman olan Selmân-ı Fârisî'nin hikâyesini ve kısa bir şekilde miraç hadisesini ele almıştır. Mesnevî tarzında manzum olan bu eserin nasihat, ayet ve hadis açıklamaları içeren bölümleri ise mensur olarak yazılmıştır. Ayrıca Pîr Cemâl bu üç hadiseden bâtinî anlamlar ve dersler çıkararak ele aldığı konuları, tarihî bir hadise olmaktan çıkartıp okuyucuya manevî rehberlik edebilecek bir üslupla işlemiştir.

Bidâyetu'l-mahabbe adlı mesnevîsini remel bahrinin feilâtün feilâtün feilün vezniyle kaleme almıştır. Eser 9 beyti Arapça olmak üzere 1628 beyittir.

3.a. Eserin Nüshaları

1. Nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü 04211 numara ile kayıtlıdır. Pîr Cemâl'in eserlerinin bir kısmını ihtiva eden *Beyân-ı Hakâyık-ı Ahvâl-i Seyyidi'l-Murselîn* adlı mecmuanın içinde 178b-205a numaralı varaklar arasında yer almaktadır.
2. Nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü'nde bulunan *Külliyât-ı Cemâl* adlı ve 03252 numaralı mecmuada 153b-183a varakları arasında yer alır:
3. Nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü'nde yer alan bu nüsha *Bidâyetu'l-mahabbe* adı ve 01757-001 numarası ile kayıtlıdır. 102

varaktan ibarettir.

4. Nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 2565 numaralı nüshanın 1-82 varakları arasında yer alır.

3.b. Hicret

Göç etmek, terk etmek, kesmek gibi anlamlara gelen “hecr” kelimesinin mastarı olan hicret, kişinin bir şeyden uzaklaşması, terk etmesi anlamındadır. Terim olarak ise Hz. Peygamber ve Medineli müslümanların, Mekkeli müşriklerin eziyet ve sıkıntıları sonucunda Mekke’den Medine’ye göç etmeleridir. Bu hicret miraç kadar olmasa da konu itibarıyla dinî ve tasavvufî edebiyata kaynaklık etmiştir.²⁸

Hicret denince kastedilen genel olarak bu olmakla birlikte, tasavvufta hicret, maddî olmayan ve nefis terbiyesiyle ilgili bir anlam da kazanmıştır. Bu türden bir manevî hicrette nefisten gönle, gönülden başa (akla), baştan ruha, ruhtan Hakk’a sefer edilmesi kastedilir olmuştur.²⁹

Genellikle hicretnâme ya da siyerlerin hicretü-n nebî bölümlerinde müşriklerin Hz. Peygamber’e tuzak kurmak için toplanmaları, bu tuzaktan Cebrâil’in Hz. Peygamber’i haberdâr edişi, onun Hz. Ali’yi yatağında bırakıp Hz. Ebu Bekir ile Mekke’den ayrılışı, mağaraya sığınışları, Ümmü Mâ’bed’in çadırı, süt mucizesi ve Medine’de ensar tarafından heyecanla karşılanmaları yer alır. Konumuz olan *Bidâyetu’l-Mahabbe*’de de Pir Cemâl Erdistânî hicretin hem zâhiri hem de tasavvufî anlamına yer vermiştir.

3.c. Bidâyetu’l Mahabbe İsimli Eserde Hicret

Eser, Pir Cemâl’in tasavvufî öğütleriyle başlar ve 54. beyitten itibaren “hicret” konusunu ele alır. Hicretin giriş kısmı olan 54.-55. beyitleri şöyledir:

چارده سال از نبوت چون گذشت محرم سیر خواست روی آرد به دشت
تا ز بمن مقدمش گنج خان پر کند کف های دست عاشقان

*Nübüvvetten 14 yıl geçince / Mahrem-i sır (Cebrail) dedi ki yönel çöle
Gizli bir hazine olan mübarek kademinden / Dolsun âşıkların avuçları böylece*

Ardından mensur olarak şöyle nasihat eder:

اگر امیدواری شناختِ خدای تعالی داری ترکِ مطالعِ کتاب بکن که سدّ راهِ خدای تعالی علمِ تقلید است و بس گوش

28 Reyhan Çorak, *Münîri’nin* (öl. 1521?) Manzum Siyer-i Nebî’si, Cilt 2-3 (İnceleme-Metin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora tezi, 2010, s. 9.

29 Âmil Çelebioğlu, “Süleyman Nahifî’nin Hicretü-Nebi Adlı Mesnevisi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sayı:2, 1986 İstanbul, s. 56

به نظم دار و اصول فقرا و مساکین غربا بیاموز تا راه به مهاجر و انصار بری و امت مصطفی علیه الصلوات والسلام شوی³⁰

“Eğer Yüce Allah’ı tanıyabileceğinden (marifete erebileceğinden) ümitliysen, Allah’a giden yoldaki engelden, ilm-i taklitten ibaret olan kitaplarla *çalışmaktan* (oyalanmaktan) vazgeç. (Aşağıdaki nazma) kulak ver; fukarâ, miskin, gurabâ olmanın yöntemini öğren ki muhâcîr ve ensârın yolundan gidebilesin ve Mustafa’nın (a.s.) ümmetinden olbilesin.”

Pîr Cemâl’in eserlerinde sıkça kullandığı “fukarâ” Arapça “fakirler” demektir. Sâliklere mürid, derviş gibi isimler verilebildiği gibi fukarâ da denir. Çünkü sûfi “Kendisine hiçbir şeyin sahip olmadığı ve kendisi hiçbir şeye sahip olmayan kişidir.”³¹ Pîr Cemâl’in kurucusu olduğu Cemâliyye’de de sâliklere bu anlamda fukarâ denmektedir. “Garib” ise yolcu, gurbete çıkmış, yoksul kişi gibi anlamlara gelir. Tasavvufî bir terim olarak ise birlik âleminden ayrı düşen, maddî varlıkla (izâfî, geçici varlık) kayıtlara bağlanmış olan kişidir.³² Pîr Cemâl de eserlerinde sık sık Hz. Peygamber’in şu hadis-i şerîfine atıf yapmaktadır:

كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ

Dünyada bir garib ya da yoldan geçen bir yolcu gibi ol.³³

Ardından nazım kısmı (122-123. beyt) yine bir öğütle başlar:

ای که می خواهی که در یابی وصال / گوش دل بگشای پیش علم حال
تا بدانی مقصد سِرِّ سجود / تا شوی دارنده جود و وجود

*Vuslata ulaşmak istiyorsan / Hâl ilmîne doğru gönül kulağını aç
Böylece secdenin sırrına erişip / Ölümsüz olup ve (hakiki anlamda) var
olablesin.*

Pîr Cemâl bu girişin ardından Hz. Peygamber ve müslümanlar için, müşriklerin uyguladığı onca eziyet sonrasında Mekke’nin yerine, tüm bereketiyle artık Medine’nin onları beklediğini 129- 130-131 beyitte şöyle ifade eder:

زانکه رزق و فیض غیب ای مرد حق / در مدینه حق نهاد اندر طبق
چونکه در مکه نماندش آب رو / در مدینه گشت پُر کاسه سبو
چونکه احمد شد ملول از مگیان / سوی یثرب کرد یاران را روان

*Ey Hak adamı, gaybın feyz ve rızkından / Hak (c.c.) Medine’de bir tabağa koydu
Mekke’de kalmadığı için yüz suyu / Medine’de bir testisi oluşturu dolu dolu*

30 Zeynep Özel, a.g.e. s.120.

31 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, 2004 İstanbul, s. 218.

32 Ethem Cebecioğlu, a.g.e. s. 224.

33 Buhârî, “Rikak”, 3; Ayrıca bk. Tirmizî, “Zühd”, 25; İbni Mâce, “Zühd”, 3.

Ahmed Mekkelilerden rahatsız olunca / Yarenleriyle çıktı Yesrib'e doğru yola.

Müslümanların yavaş yavaş Medine'ye yerleşmesi ve orada da bir düzen kurabilmeleri Mekkeli müşrikleri korkuttu. Hz. Muhammed'in de bir gün oraya gidip güçlü bir topluluğa dönüşebilme ihtimaline karşı Dâr'un-nedve'de toplandılar. Bazı siyer kitaplarında "Şeytan da Necid halkından bir ihtiyar kılığında toplantıya katıldı" dense de bu rivayeti doğru kabul etmeyenler de vardır.³⁴ Ama Pîr Cemâl de (133-136 beyitler) Necidli ihtiyar kılığına girmiş şeytandan (Şeyh-i Necdî'den) söz eder:

در یکی خلوت چو موران سیاه	جمع گشتند آن طلبکاران جاه
بُد مکانشان خانه پور کلاب	که همی کردند فکر ناصواب
رفت شیطان پیش آن قوم لوند	تا کند آن ابلهان را ریشخند
همچو شیخی ریش خود را شانه کرد	بر در آن خانه شد بحر نبرد

*Gizli bir yerde siyah karıncalar gibi / Aç gözlü tamâhkarlar toplandı
Köpek kulübesi gibi bir ortamdaydılar / Kurup duruyorlardı kötü planlar
Dalga geçmek için o aptallarla / Gitti şeytan o ahlaksızların yanına
Şeyhler gibi sakalını taradı / Savaşmak için gitti o evin kapısına*

Şeyh-i Necdî kendisini tanıtır ve uyku uyanıklık arasında bir rüya gördüğünü, rüyasında yedi kat göğü geçip Allahu Teâla ile görüştüğünü, bazı isteklerini Allah'a ilettikten sonra yeryüzüne inerken bu topluluğu gördüğünü ve onlara yardım etmek istediğini söyler. Bu esnada tartışma devam etmektedir. Kimisi Muhammed'i hapsedelim der, kimi sürelim ya da öldürelim. Şeyh-i Necdî bu planları beğenmez. Uzun müzakereler sonucu, Ebu Cehil'in yönlendirmesiyle, Hz. Muhammed'in Kureyş kabilelerinden her birinden bir temsilcinin katılacağı bir grup tarafından öldürülmesine karar verilir. Ama Allah (c.c.) hicret etmesi için Hz. Muhammed'e haber versin ve ona yardımcı olsunlar diye Cebrail ve Mikâil'i görevlendirir.

Mikâil ve Cebrâil geldiğinde Hz. Peygamber'i durumdan haberdar edip, (521-526. beyt) ondan, yola çıktığında yerine bırakacağı birini bulmasını ister.

چون که میکائیل و جبریل آمدند	پیش آن سلطان و شاه ارجند
گفته بُد حق با امین رازدار	که بگو با مصطفای بی غبار
که نشانند جای خود یک معتمد	تا امانت های مردم وادهد
آن زمان که رو به غربت می نهاد	گفت با اصحاب آن شاه رشاد
گه که می خسپد به جای این غریب	کو تواند بشکند روی رقیب
مرتضی گفتا که من ای مصطفی	می کنم جان و روان بمرت فدا

34 Ahmet Önkal, "Hicret", *DİA*, c.17, s.460.

*Mikâil ve Cebrâil geldiği zaman / O seçkin sultan ve şahın yanına
 Hak demişti o sır sahibi emin olanla / O pâk Mustafa'ya söyle
 Yerine öyle güvenilir birini bıraksın ki / Halkın emanetlerini geri verebilsin
 Göründüğü zaman gurbet yolu / O kâmil şah ashabına sordu
 Kim bu garibin yerinde uyumak ister / Kim düşmanları idare eder
 Murtaza dedi ki ben Ey Mustafa / Canımı ve ruhumu vereyim yoluna feda*

Hız. Ali'yi Hz. Peygamber'in yerine yatırıp Hz. Ebubekir ile Medine'ye doğru yola çıkarlar (459-462. beyt):³⁵

رفته بُد آن مردکان دلشان به خواب	چون برون شد مصطفی اندر شتاب
ریخت تا گردد خیال بد هلاک	از زمین برداشت آن شه مشب خاک
تا شود آیات رحمان سدّ دیو	سوره بس همی خواند آن خدیو
شخصی آمد کرد عاقان را خیر	چون ز ابر و میغ بگذشت آن قمر

*Mustafa hızlıca çıktığında / O müşriklerin kalpleri daldı uykuya
 Yerden aldı şah bir avuç toprak / Serpti etraflarına hayalleri oldu helak
 O padişah Yâsîn okuyordu sürekli / Ki set olsun önlerine Rahman'ın ayetleri³⁶
 Buluttan geçince o ay / Biri geldi o hayırsızlara haber verdi.*

Hüzünler kulübesi diye bilinen ifade gibi, Pîr Cemâl, Hz. Peygamber'in sıkıntı çektiği yeri tanımlamak için Ebu'l-ahzân (Hüzünler babası) ifadesini kullanarak hicreti anlatmaya devam eder (534-546. beyt):

که همی بینم ز رویت تاب و سوز	گفت با آن آفتاب نیم روز
گفت آمد از خدا امر سفر	بارگو احوال تا بایم خیر
تا فرودآیم در دار الأمان	خیز تا پنهان شویم از جاهلان
می برون رفتند آن جان و بدن	از دریچه خانه آن بوالخرن
هست سختی ها ابا اقبال و بخت	تا به غارِ ثور با سختی سخت
منتظر بودند بی شبه و گمان	سه شبان روز اندران بندِ امان
برکشیده در پی آن شهسوار	اهل مکه تیغ های آبدار
زان که بد داراش حیّ لایموت	پرده آن شه نشین شد عنکبوت
دو کبوتر خوش به تمکین و قرار	بود هم بر درگه آن خوب غار
تا نتاند رفت بیگانه به پیش	خوش نشسته بر فراز تخم خویش
می شدند اندر یسار و در یمین	چون که صیّادان بو جهل لعین
راه گم کردند اندر پیش پا	پی نمی بردند تا خلوت سرا
زان ندیدند آن می و جام و تغار	پرده های مکر حق شد آشکار

35 Pîr Cemâl olayları farklı beyitlerde tekrar tekrar ele aldığı için beyitler ve olay örgüleri sıralı olmayabilmektedir.

36 Yâsîn 36/9.

(Sıddık) O parlak güneşe şöyle dedi / Hep tedirgin görüyorum seni
 Ne durumda her şey, bana haber ver / Dedi Allah'tan geldi emr-i sefer
 Kalk da cahillerden saklanalım / Emin bir yere doğru yol alalım
 Çıkalım bu hüznler babası olan kapıdan / Çıkıp gitti birlikte o bedenle can
 Sevr Mağarası'na ulaştı zorluklarla / Var ikbal ve kolaylık her zorlukta
 Üç gün üç gece hapis olup güvenle / Beklediler hiç etmeden şüphe
 Keskin kılıçlarıyla Mekke ahalisi / Sürüyordu o süvariler şahının izini
 Örumcek (ağı) oldu o şahın perdesi / La Yemût olan (Allah)'ın yerinde
 güvendedi
 O güzel mağaranın kapısında / Kurmuştu güvenle iki güvercin yuva
 Sakince oturdular yumurtalarına / Yabancılar hiç gelmesin diye yanlarına
 Çünkü Ebu Cehil'in avcıları / Kolaçan ediyordu her tarafı
 Halvet yeri olduğunu anlamadılar / Burunlarının ucunu görmeden kayboldular

Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir, üç günün ardından tekrar Yesrib'e (Medine) doğru yola çıktılar. Ebu Cehil'in Hz. Peygamber'i ele geçirenlere vereceği fidyeyi duyan Sürâkâ da onların peşindeydi. Onunla karşılaşılır ama Hz. Peygamberin bir bakışıyla atı dizlerine kadar çamura batır (598- 604. beytler):

گفت پیغمبر میاور هیچ بیم	هست گویا او شراق ای علم
پس چرا ترسیم با حق در طریق	ز آن که حق با ماست بی شک ای رفیق
کرد پیغمبر به اسبِ او نظر	چون که پور مالک آمد پیشتر
ماند حیران طالبِ شاهِ امین	اسبِ او شد تا به زانو در زمین
گفت برگشتم من از فعلِ نبرد	پس فرود آمد ز اسب و ناله کرد
که بی این باد پیام گشت سُست	یا رسول الله دایم خوی توست
هم تو بگشای ای غنی دستگیر	چون ز توست این بند و زنجیر ای امیر

(Sıddık) Ey alîm sanki bu Sürâka'ya benziyor dedi / Hz. Peygamber ise hiç korkma dedi

Ey Refîk! Şüphesiz Allah bizimle.³⁷ / O zaman Hak ile yoldayken bu endişe ne
 Melikin oğlu daha da öne gelmişti ki / Peygamber onun atına bir nazar etti
 Atı dizlerine kadar yere saplandı / Şah-ı Emin'in gücüne hayran kaldı
 Ardından atından yere indi / Ben savaşmaktan vazgeçtim dedi
 Ya Rasulallah biliyorum sendendir / Ayağım tutmuyor bu rüzgâr yüzündendir.
 Sendendir bu bağ bu zincir bana / Sendendir ey tutukluların emiri açması da.

Hz. Peygamber'in bu mucizesinden çok etkilenen Sürâka, atının serbest kalması halinde Ebû Cehil ve müşriklere hiçbir şey söylemeyeceğine ve onları yanıltacağına söz verir ve öyle de yaparak dönünce o taraflarda kimseyi görmediğini söyler. Can ve ten gibi hemhal olan iki mübarek yolcu tekrar

37 Tevbe 9/40: لَا تُؤْزِمُنَا إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا "Üzülme! Allah bizimledir".

yollarına devam ederken bir çadır görürler. Bu Ümmü Ma'bed'in çadırıdır. Hz. Peygamber ve yolda kendisine katılan bir grup sahabe-i kiramla birlikte yolcuları ağırlamasıyla bilinen Ümmü Ma'bed'in çadırına uğrarlar. Yaşlı kadın bu ziyaretten hem mutlu hem mahcupdur (667-672. beytler):

چون محمد با گروه خویشین	جمله بنشستند پیش پیرزن
یک صحابی گفت با آن رهشین	که بیاور شیر و تمر و انگبین
تا بما بدهیم و بستانیم زود	تا از این سودای ما یایی تو سود
گفت زن والله اگر نام بُدی	بی طلب بنهاده بر خوانم بُدی
جان دریغم نیست پیش میهمان	از خجالت گشته جسمم ناتوان
راه باران بند شد امسال و پار	زین سبب بی نان و آب است این دیار

*Muhammed yanındaki arkadaşlarıyla / Birlikte oturdular yaşlı kadının yanına
O oturanlarla birlikte bir sahabe dedi / Ki süt, hurma ve bal getirsin istedi
Karşılıklı alışverişimizi çabucak yapalım da / Sen de kâr elde edesin karşılığında
Yaşlı kadın dedi ki vallâhi ekmeğim olsa / Koyardım hiç karşılık almadan
soframa*

*Misafirler için canımdan bile vaz geçerim / Bu utançtan öldü cansız bedenim
(ama)*

Bu sene ve geçen sene yağmur engel oldu / Buralar ekmezsiz ve susuz kaldı.

Ardından Hz. Peygamber sürüdeki keçilerden birini işaret ederek sağmak ister. Ümmü Ma'bed utanarak bu yaşlı ve bitkin keçiden süt çıkmayacağını belirtse de Hz. Peygamber'i süt sağması için buyur eder (690-693.beyt):

مصطفی بنشست و بسم الله گفت	از ید الله برد پستان نورِ مفت
تا نکردی در به در بی خویشین	کی نظر یایی ز سلطان زمن
چون که دست شاه شیرین شد دراز	خون غم شد بی ملالت شیر باز

*Mustafa oturdu ve Bismillâh dedi / Allah'ın kudretinden süt doldu (keçinin)
memeleri*

Şahın şirin eli uzanınca / Kanlı irin dönüştü yine süte kolaylıkla

Bunun üzerine Hz. Peygamber ilk Ümmü Ma'bed'den başlayarak oradaki herkese süt ikram eder (694-696. beyit):

بعد از آن شه کرد ظرفی را طلب	شیر کرد از بُز جدا بی تاب و تب
اے معبد را در اول داد شیر	او لبی نوشید و شد از خویش سیر
طعم دیگر داشت آن جام لِن	که بُد مایه اش ز لاله و خارن

*Ardından o şah istedi bir kâse / Süt keçiden sağılıyordu zahmetsizce
Önce Ümmü Ma'bed'e süt ikram etti / O daha ilk yudumda doyuverdi
Başka bir içecek vardı o süt kadehinde / Mayası ne lale ne dikendendi*

Hız. Peygamber, Medine öncesindeki durakları olan Kuba'ya geldiğinde Hız. Ali ve bazı sahabeler de Mekke'den Kuba'ya karşılamaya gelmişti. Hız. Peygamber Yesrib'e bir saat mesafede bulunan Kuba'da bir mescid bina etti, birkaç gün orada kaldı ve bir hutbe okudu (936-937.beyit):

چون که مسجد شد تمام اندر قبا شد امام قوم خود آن مقتدا
چند روزی اندر آن مسجد بماند شد به یثرب بعد از آن این خطبه خواند

*Küba'da mescid tamamlandığında / Kavminin imamı da oldu o mukteda
Birkaç gün o mescidde kaldı / Bu hutbeyi okuduktan sonra Yesrib'e yol aldı.*

Uzun zamandır özlemle bekleyen Medineli ensar, Hız. Peygamber'in yaklaştığını duyunca mutlulukla şehrin girişine doğru koşarlar (905.beyt):

چون شنیدند اهل یثرب آن خبر خوش برون رفتند بی خود سر به سر

*Yesrib halkı bu haberi işitince / Kendinden geçip sevinerek akın akın çıktılar
yollara.*

Böylece Hız. Peygamber ve yanındaki ashabı 12 Rabiulevvel günü Yesrib'e varırlar ve büyük bir coşkuyla karşılanırlar.

3.d. Bidâyetü'l-mahabbe İsimli Eserde Hicretin Manevi Boyutu

Bir vesileyle işaret ettiğimiz gibi, hicret sufilerce nefis terbiyesi süreci olan seyrü sülûk yolculuğuna da benzetilmiştir. Bir sûfî olan Pîr Cemâl de, hicretin madde yönünü olduğu gibi manevî/batınî yönünü de konu edinmiştir.

Hicret bahsine başlarken, Hız. Peygamber'in hicretinin manevî bereketinden bahsetmiştir (54-55. Beytler):

چارده سال از نبوت چون گذشت محرم سیر خواست روی آر و به دشت
تا ز بمن مقدمش گنج نمان پر کند کف های دست عاشقان

*Nübüvvetten 14 yıl geçince / Mahrem-i sır (Cebrail) dedi ki yönel çöle
O mübarek kadem ki gizli bir hazineydi / Dolsun âşıkların avuç içleri.*

Sözü "aşıklar"a getirmiş olduğu bu noktada Pîr Cemâl, sâlike seslenme fırsatını yakalar. Hız. Peygamber'in hayatının hicret gibi kritik bir eşliğinde, sadece maddî ve siyasî bir imkân görmez, aynı zamanda bu başlangıcı aşıkları mutlu edecek (avuçlarını dolduracak) manevi bir gizli hazine olarak da görür. Sâlik ulaştığı bu manevî kazanç karşılığında maddî kazancını ve varlığını cömertçe gözden çıkarabilecektir (56-60. beyt):

بی طمع شو تا کفت احسان کند تا که احسانت قبول جان شود
تو طمع در مال و فعل کس مکن شاخ حسن خود مکن از بیخ و بن
گر ز بال و پر مرغان بر پری تو ز مال و نفع مردم بر خوری

تا روی اندر صنف آزادگان	نفس را در کار کُش چون بندگان
تو مجو زخار از آن‌ها جز بلا	هرچه گردد جمع جز حمّ خدا
ورنه سارق باشی اندر کار حق	قدر حاجت کسب کن ای یارِ حق

Cömert ol da elin verebilsin / Böylece verdiğini can kabul etsin
Kimsenin malına, yaptığına göz koyma / Güzel dalını kökünden edip kurutma
Eğer kuşlar gibi kanat açarsan³⁸ / Vazgeçersin halkın malından ve menfaat
umudundan
Nefsi köleler gibi işte çalıştır ve öldür de / Geçesin özgürlerin safına böylece
Yöneldiğin her şey ki Allah sevgisi dışında / Belâdan başka bir şey arama
(ondan) gayrısında
Ey Hak Dostu! İhtiyacın kadar kazan / Yoksa çalmış olursun Hak yolundaki
çabandan

Bu dizelerin hicret bağlamında kurulması dikkat çekicidir. Hicretin içerdiği fedakarlık, çile, riyazet, tevekkül gibi manevi erdemlere dikkat çekilerek aşığa (sâlik) o gizli hazine (manevi gelişimi için imkanlar barındıran hazine) hatırlatılır.

Pîr Cemâl için yüzünü Hakka çevirmek, Hak yoluna adım atmak, Hz. Peygamber'den mülhem Hakk'a yönelmek gibi manevî eylemler gönlün terakkî etmesi ve ruhun yolculuk yapmasına yol açan bir tür hicrettir. Bu hicrette "aşkın sultanı" olan Hz. Peygamber'in himmeti önemlidir. Bu manevi hicretin nihaî sonucu "kendinden hicret" etmek (fenâ makamı), böylece eziyet eden Mekkeliler gibi kişinin kendisinde yerleşik olan kötü hasletleri geride bırakmasıdır (66-71. Beyt):

چند گویم روی در آفل مکن	اقتدا بر قامتِ باطل مکن
تا توانی خوش قدم در ره نمی	چونکه بر خیزد دلت خوش بر جبهی
تا چو شاه عشق رو گردان شود	جسم تو با جان تو جولان کند
تا نباید خوردنت خارِ قدید	تا توانی چید گل های جدید
کاین نگار جان ربای تن فشار	می کند هر لحظه در کویی گذار
تو مهاجر باش و دل بر کن ز خویش	تا نبینی از مقیمان زخم و نیش

"Kaçtır diyorum, yüzünü batanlara çevirme / Batıl olanın kâmetine uyma"³⁹
Ki (Hak) yoluna adım atabileşin güzelce / Gönlün hoşlukla sıçrayabilir böylece
Aşkın Şahı (senden) yüz çevirdiğinde / Ruhun takılır bedenine
Kuru diken yemen gerekmesin de / Güller toplayabil sen taptaze diye
Bedenin dar geldiği cânı cezbeden bu cânan / Bir menzilden geçmekte her an

38 Şu hadis-i şerife atıf vardır: "Eğer siz Allah'a gereği gibi güvenseydiniz, kuşları doyurduğu gibi sizi de rızıklandırır. Kuşlar sabahları kursakları boş olarak çıktıkları halde akşam doymuş olarak dönerler". (Tirmizi, Zühd, 33)

39 : فَلَمَّا أَقَالَ لَهُ أَجِبْ أَلْوَلِيَّيْنِ "Ben, batıp gidenleri sevmem.", En'am 6/76.

Muhacir ol ve terk et kendini de / Sen de yer eden (kötü hasletler)den kötülük ve eziyet görme.

Pîr Cemâl, Hz. İbrahim'de temsilini bulan Allah'ı arayış temasını da hicretle bağlantılı olarak hatırlayacaktır. Hz. İbrahim'in Rabbini ararken adım adım ilerleyip önce yıldızı, sonra ayı ve güneşi Tanrı bilip, ardından Hakkı bulmasıyla, (*Ne zamandır diyorum, yüzünü batanlara çevirme / Batıl olanın kametine uyma; beyit 66*) Mecûsî âteşkesesinde kutsal ateşin sönmemesini sağlamakla görevli iken yeni bir din arayışıyla yollara düşen Selmân-ı Fârisî'nin arayışı arasında özdeşlik kurar. Ona göre bu arayışı Selmân-ı Fârisî'nin de hicretidir (1119 ve 1140. beyt):

شرح این زحار در دفتر مجو دایما می دو چو سلمان کو به کو

Defterde arama sakın bunun açıklamasını / Selman gibi diyardan diyara koş devamlı

چون که سلمان بود از اهل مصطفی هجرت او نیز بشنو ای فتی

Çünkü Selman, Mustafa'nın ehl-i beytindendi / Ey genç dinle onun da hicretini

Selmân-ı Fârisî'nin arayışını bir hicret saydığı ve Hz. İbrahim'in arayışıyla benzer bulduğu için, Hicretin mânevi boyutunu anlatmaya gene onları örnek göstererek nesirle devam edecektir.

معنی حدیث سَأْمُرُوا تَصِحُّوا وَتَعْمُرُوا وَاتَّحَادَ سَبْرَ اِبْرٰهیمِ خلیل علیه السلام با سلمان رضی الله عنه گوش به نظم دار و دل را حاضر گردان تا نفس راه به دل تواند برد و صلی الله علی خیر خلقه محمد وآله وسلم

“Hadis şöyle der: “Seyahat edin ki sıhhat bulasınız ve kazanç elde edesiniz.” Hz. İbrahim ile Selmân'ın (r.a.) seyrinin aynı olduğunu bil, nazma kulak ver, kalbini hazırla ki nefsin kalb âlemine ulaşabilsin. Allah'ın selamı insanların en hayırlısı olan Muhammed'e (s.a.v.) ve ailesinin üzerine olsun.⁴⁰

Hicret bahsi boyunca Pîr Cemâl bazı başka öğütlerde bulunmayı sürdürmektedir. Mesela, nefsten kalbe ulaşabilmek için sâlikin dikkat etmesi gereken kurallardan biri de Hz. Muhammed'in Hz. Ebu Bekir'e eşlik etmesi gibi, sâlike yol gösterecek bir yol arkadaşıdır (Mürşid) (299. beyt):

چارة این راه همراه است و بس می نبرده بی رفیق این کوی کس

Bu yolun gereği bir yoldaştır / Yoldaşsız kimse bu köye (menzile) ulaşamamıştır

هر که دارد جان ز جانان دوست تر او ز وصلی یار کی یابد اثر؟

“Cânını cânânından çok seven kişi / Yârın vuslatına yol bulabilir mi?” (Beyt 520)

Hicretin manevi cephesine dikkat çeken ve seyrü sülûku da hicrete benzeten başka sûfî müellifler gibi Pîr Cemâl de hicretten sâlikin eğitimi ve gelişimi

40 Pîr Cemâl, *Bidâyetü'l-Mahabbe* s. 58.

için bazı dersler ve örnekler çıkarır. Manevî arayış da ona göre bir hicettir. Böylece onun hicret anlatısında maddî olanla manevî olan harmanlanır. Okur, onun anlatımında, hicretin maddî yönünü ve işleyişini bulduğu gibi, manevî ve tasavvufî yönüne dair işaretler de bulur.

Sonuç

Bu çalışmamızda, Fars edebiyat ve tasavvuf geleneği içinde yer alan, üretken ve donanımlı bir müellif olmakla birlikte üzerinde pek az çalışma yapılmış olan, 15. yüzyılda yaşamış mutasavvıf bir şair olan Pîr Cemâl Erdistâni'nin *Bidâyetu-l-Mahabbe* isimli eserinde hicreti incelemeye çalıştık. Eser, müellifin Fars edebiyatındaki mensur- manzum siyerlerden biri olan *Beyân-ı Hakâyk-ı Ahvâl-i Seyyidi'l-Mürselîn* isimli eserindeki risâlelerden biridir. Pîr Cemâl, Hz. Peygamber'in müşriklerden gördüğü eziyetler sonucu Mekke'den Medine'ye hicretini, genellikle bütün siyerlerde geçtiği şekil ve sıralama ile ele almıştır. Yani sıra, bu hicretten yola çıkarak, nefsin emrettiği kötülükleri ve dünyalık zevkleri de Mekkeli müşriklerin yaptığı eziyetler gibi bilip, nefis mertebesinden kalp mertebesine hicret edebilmek için sâlikin dikkat etmesi gereken hususları ve bu yolda eşlik eden bir mürşid-i kâmilin önemine dikkat çekmiştir. Bu yönüyle eser, hem İslamî Fars edebiyatı bakımından, hem de tasavvuf edebiyatı bakımından dikkat çekici hususiyetlere sahiptir.

KAYNAKÇA

- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, haz. Ali Özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş, Hâdimü'l Haremeyni's-Şerifeyn Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, 1423/2007, Medine.
- Aka**, İsmail "Şahrüh", *DİA*, İstanbul, 2010.
- Aksoy**, Hasan, "Hz. Peygamber ile İlgili Türler", *Türk İslâm Edebiyatı*, Editör: Hasan Aksoy, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Ankara 2013, s.182-206.
- Atalay**, Mehmet, *Kâtibi-yi Nişâbüri Sinâme ve Dilrubây Mesnevileri, Metin-İnceleme*, Erzurum, 2000.
- Ateş**, Ahmed, İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968,
- Cebecioğlu**, Ethem, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, 2004 İstanbul.
- Çelebioğlu**, Âmil, "Süleyman Nahîfî'nin Hicretü-Nebi Adlı Mesnevisi", *Türklük Araştırmaları Dergisi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sayı:2, 1986 İstanbul. S.53-87
- Çorak**, Reyhan, "Münirî'nin (öl. 1521?) Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt 2-3 (İnceleme-Metin)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Erdistânî**, Pir Cemâl, *Resâil-i Pir Cemâlî Erdistânî, (Kenzu'ddakâik, Tenbihu'l-ârifîn, Mahbûbu's-sâdikîn)*, nşr. Surûrî, Umîd, Kitâbhâne-i Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran, 1389 hş./2011.
- Misbâhu'l-ervâh*, nşr. Seyyid Ebû Tâlib Âbidîni, Encumen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferheng, Tahran, 1380 hş./2002.
- Şerhu'l-kunûz ve Bahru'r-rumûz*, nşr. Umîd Surûrî, Kitâbhâne-i Mûze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, Tahran, 1387 hş.
- Hidâyet**, Rızâ Kulihân *Tezkire-i Riyâzu'l-ârifîn*, nşr. Mihr Ali, Tahran, 1305 hş.
- Kanar**, Mehmet, "Muhammed" *DİA*, 2005 İstanbul, c.30 s.456-457.
- Keleş**, Reyhan, "İslâmî Türk Edebiyatında Hicret ve Hicretle İlgili Kavramlar", *Turkish Studies*, Volume 11/7, Bahar, s.225-246.
- Mihrâbâdî**, Ebu'l Kâsım Refî, *Âteşkede-i Erdistân*, Tahran, Çâp-ı İttihâd, 1342 hş.

- Nefisî**, Saïd, *Târih-i Nazm u Nesr der Îrân ve der Zebân-ı Fârsî ta Pâyân-i Karn-i Dehom-i Hicrî, I-II*, Tahran, 1363 hş.
- Önkâl**, Ahmet, "Hicret", *DÎA*, c.17, s.458-462.
- Özel**, Zeynep, *Pîr Cemâl Erdistânî ve Bidâyetu'l-Mahabbe isimli Mesnevîsi* (İnceleme-Metin), İ.Ü.S.B.E., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.
- Öztürk**, Ali, "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler", *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, 20-22 Nisan 2007 (İslami İlimler Dergisi Yayınları), Çorum 2007 s. 213-216.
- Storey**, Charles Ambrose, *Qur'anic Literature, History and Biography*, Lusac and Company, London, 1967.
- el-Shaman**, Massad Süveylim Ali, *Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn-i Hişam'ın Siyeri'nin Türkçe Tercümesi*, A.Ü.İ.F., Doktora Tezi, Ankara 1982.
- Tergîp**, Ayhan, *Bâkî'nin Meâlimü'l-yâkîn Adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi*, Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- Yarsâtır**, İhsân, *Şi'r der Ahd-i Şahrüh, Dânişgâh-i Tahrân*, Tahran, 1334 hş.
- Yıldız**, Alim, *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*, "Hz. Muhammed (s.a.s) İle İlgili Türler", Grafiker Yayınları, Ankara 2017, s.173-275.